

РЕЦЕНЗИЯ

за докторската дисертация „Посесивността в българския език – типологичен аспект” на ас. Красимира Хаджиева, редовна докторантка по общо езикознание в Катедрата за български език – ЮЗУ, Благоевград

Представената докторска дисертация „Посесивността в българския език – типологичен аспект” на редовната докторантка по общо езикознание Красимира Хаджиева (с научен ръководител проф. д-р Лилия Илиева) в катедрата по български език – ЮЗУ, Благоевград, обема 241 стр. и се състои от следните части: **Увод** (8–33), в който се поставят: целта, задачите и обектът на изследването; методите, изследователският контекст на проучването; теоретичната значимост на постигнатите резултати. В Увода се привежда информация за актуалността на проблема във връзка със съпоставимостта на изследванията. Важни са сведенията за основополагащите трудове върху посесивността, и по-специално за теоретичните приноси на Х. Зайлер, за световния атлас на езиковите структури (WALS), който действително представлява етап в развитието на лингвистиката и най-вече данните за посесивността, представени в него. Не са останали във от полето на зрението и разработките на проблема в руската лингвистична наука (от такива учени със световна известност като Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, Т. В. Цивян, Ю. Д. Апресян, Г. М. Николаева и още мн. други). Отбелязани са и разработките на изследователите от българското езикознание (П. Костадинова, А. Мичева, Р. Ницолова и М. Мъжлекова).

В **първа глава** се извършва характеристика и обща типология на посесивността (с. 33–97); във **втора глава** се анализира спецификата на посесивността в българския език и се търси нейното отразяване в разглежданите видове (с. 98–162); в **трета глава** са представени българските посесивни клитики в съпоставителен план (с. 163–223); в **заключението** се изнасят направените изводи (с. 224–227); и накрая е приведена **използваната литература** (с. 231–241).

Веднага трябва да се подчертае, че **темата е повече от дисертабилна**, многоаспектна и широкообхватна, т.е. достойна не само за докторска, но и за голяма докторска дисертация. Докторантката се е нагърбила с решаването на задачи, които в редица страни се решават от **огромни колективи**, членовете на които са публикували работите си в многобройни сборници със самостоятелно и общо авторство. По този проблем са работили известни учени от Западна Европа, Америка, Австралия, Япония като А. Ченки, Х. Зайлер, Х. Чапъл, У. Макгрегър, Р. Тейлър, Б. Хайне, И. Берън, П. Пеин, Т. Щолц, Ю. Апресян, Е. Бенвенист, А. Бондарко, И. И. Мещанинов и още много други. **На запад** са излезли

сборници като *The grammar of inalienability* („Грамматика на неотчуждаемостта“), 1995; *External possession* („Външна посесивност“), 1999; *The expression of possession* („Изразяване на посесивността“), 2009; *Possession and ownership* („Посесивност и притежание“), 2013; **на изток** (най-вече Русия) освен монографиите и статиите са излезли и сборници като „Категория притежателности в славянских и балканских языках“, 1983 и „Категория посесивности в славянских и балканских языках“, 1989 и др. Тук ще повторим и разработката на проблема в „Световният атлас на езиковите структури (WALS)“. Тази огромна литература е трябвало да бъде прощудирана, за да може дисертантката да продължи по-нататък. За българския език тя е посочила специално по-цялостната работа на доц. П. Костадинова, в която по отношение на методологията се постъпва по-различно, като се прилага индуктивният подход при разглеждането на проблема (за разлика от докторантката, която предпочита дедуктивния път на изследване).

Максималният обем от въпроси, които възникват при разработките, се дължи на **обективното противоречие**, съществуващо между дълбинното (понятийното) съдържание на универсалната категория **посесивност** като обект на логиката, от една страна, и на нейните многолики и многобройни повърхнинни проявления в границите на един език или по отношение на изявите ѝ в множеството различни езици, от друга страна.

Богатството на литература със сведения за над 500 езика има двойко значение: то е спомогнало както за максималното информиране на дисертантката чрез досега ѝ до творчеството на изтъкнати чуждестранни автори, със световна значимост, така този факт я е задължил да поддържа високо равнище на изложението. Не може да се отрече постигнатият изящен, ясен стил, свързан с необходимостта, а не с маниерната употреба на термините. Авторката си служи с точни квалификации за явленията, умее да предаде съдържанието на чуждите схващания прецизно, коректно и пунктуално. Истинско удоволствие е да се чете нейният труд, в който обективно сложната материя е намерила възможно най-достъпната форма. И това достойнство е в унисон с изискванията за написване на една дисертация чрез изграждане на собствен стил и почерк.

С много такт Хаджиева отговаря косвено на почти неразрешимия въпрос за отношението между универсалната семантична категория посесивност и езиковата категория посесивност (ако въобще има такава?) чрез въвеждането на понятието (и термина) **езикови структури** (в мн.ч.). Този термин подменя битуването на спорния термин за езиковата категория притежателност (в единствено число). С този ход дисертантката разглежда особеностите на различните типове посесивни структури: ядрени, „посесивоподобни“, за неотчуждаемо притежавани и отчуждаемо притежавани обекти и пр. Разбира се, в центъра на изследването стоят

индоевропейските езици, макар че за особеностите на българския тя търси паралели и в някои угрофински и тюркски езици. Дисертантката изследва както приименното изразяване на посесивността чрез падежи, местоимения, словообразователни техники, така и приглаголното изразяване. Тя достига дори и до синтактичния израз – чрез аргументите на простото изречение и въвеждане на подчинени изречения в рамките на сложното изречение. Важен дял при структурирането се пада на морфо-синтактичната класификация, където най-важна роля играят атрибутивната и предикативната посесивност.

Разбира се, в центъра на цялото изследване стои втората глава: „Посесивността в българския език – специфика, изразяване, видове” (98–162). В нея докторантката откроява българската специфика чрез различните видове за изразяване на посесивността. Правилно Хаджиева разграничава особеностите в българския език на универсални и строго специфични. Българските посесивни конструкции изразяват различни отношения: юридическа собственост, родствени връзки, отношения между цялото и неговите части, вътрешноприсъщи белези, локация или ориентираност в пространството, обществени отношения. Характерна черта, обща за всички, е тяхната полисемантичност. Докторантката обръща специално внимание на рефлексивната посесивност в различни типове езици и подчертано – в български. Нейният извод, че „българският език притежава допълнително една уникална, типична само за него специфика, която го отличава от всички езици в света – наличието на възвратни пасесивни енклитики” (с. 103) е истинско откритие, което заслужава най-висока оценка и за което ще стане дума по-нататък в рецензията.

„В сравнение с другите славянски езици рефлексивната посесивност в българския език – отбелязва авторката – се отличава със следните специфики: 1. Единствено българският език е развил членувани форми на „свой”: „своят”, „своята”, „своето”, „своите”...2. Единствено българският език използва кратката форма „си” на възвратното лично местоимение като възвратно притежателно местоимение”. Разбира се, от значение при това сравнение с другите славянски езици е втората особеност, тъй като е налице обща база за сравнение като възвратно притежателно местоимение”. Разбира се, от значение при това сравнение с другите славянски езици е втората особеност, тъй като е налице обща база за сравнение: при наличие на *si* в някои славянски езици такава функция не се е развила. Що се касае до първата специфика – членната форма, която липсва в другите славянски езици, то тази специфика е резултат от дублиране за българския език: веднъж от „притежателната” семантика на възвратното местоимение „свой” и втори път от семантиката на самата членна форма, която в определени случаи се свързва и със значение за „притежателност”. Тези наблюдения Хаджиева проверява не само в съпоставка със славянските (руски), но и със северногерманските //

скандинавските (шведски) езици. И в трите езика – шведски, руски и български рефлексивният елемент има поведението на прилагателно име, но езинствено в български използва и втора възможност: освен съчетанието *своята приятелка* (общо за трите езика) се открива и вариантното *приятелката си* (само за български), т.е. посесивният елемент може да бъде рефлексивна посесивка клитика.

Що се отнася до „семантичните особености на обекта на притежанието в българския език: неотчуждаема и отчуждаема собственост” (с. 108) не мога да се съглася с интерпретацията на примера от Хр. Ботев „черни си очи вдигнеш” (с. 110), че е **строго** специфичен за поетическия език. Редица български диалекти (североизточните) при имената за частите на тялото (неотчуждаема собственост) не познават членуването: *очи ми, очи му, глава ѝ, ръка ти* и пр. (мизийските говори). От това обаче не следва, че изводът на докторантката за целокупния български език е неверен. Отрадно е позоваването на диалектния материал за тройното членуване, изнесен от Е. Каневска-Николова. Очевидно в бъдеще очакваме повече позовавания (а защо не и специални изследвания) на българската диалектна ситуация, която би могла да подкрепи една или друга теза на Хаджиева.

Според спецификата на езиковите средства, изразяващи посесивни отношения, докторантката различава за българския език следните основни видове посесивност: а) атрибутивна посесивност: тип – *Неговите другари / Другарите му / Ивановите другари / Другарите на Иван*; б) предикативна посесивност: тип – *Петрови имат земя край реката*, т.е. *Земята край реката принадлежи на Петрови*. Този тип е характерен за т.нар. „имам–езици”; в) външна посесивност: тип – *Бащата го теглеше за ръката* (с „винителен” външен посесор), *Взеха ми парите* (с „дателен” външен посесор).

Третата част „Българските посесивни клитики в съпоставителен план” е широко сравнително изследване на проблема, което освен поставените и изпълнени задачи е и свидетелство за впечатляващата осведоменост на авторката. За да докаже своята концепция, свързана с особеното място, което заема българският език, тя извършва сравнения с множество езици. За това докторантката се спира на спецификата на клитичните притежателни местоимения, коригирайки в известен смисъл закона на Вакернагел. Хаджиева посочва, че спецификата на клитичните форми на невъзвратните притежателни местоимения носят информация само за притежателя, като посочват неговото лице и число (а в 3 л. ед. ч. – и неговия род): *съпругът ми, съпругата му, детето им, близките ни*. Кратката форма *си* на възврътното притежателно местоимение не носи никаква информация нито за притежавания обект, нито за неговия притежател. Българските посесивни енклитики могат да се използват само атрибутивно – след членувано име. Те се използват по-често от

съответните пълни. Посесивната енклитика в българския език се позиционира спрямо местоположението на членната морфема. По такъв начин законът на Вакернагел се коригира в смисъл, че посесивната енклитика в българския език е винаги на второ място в именната фраза, но с наличие на **определеност**.

В сравнение с другите славянски езици българският език, който е балкански по характер, по отношение на посесивните клитики е уникален. Подобни форми в тях няма, а наличието им сръбски, хърватски и словенски не е така често и там те се комбинират само с неотчуждаемо притежавани обекти.

По отношение на другите балкански езици, в които могат да се намерят местоименни посесивни конструкции, Хаджиева установява следните разлики: в гръцки обличията са в родителен падеж, в български в дателен падеж; в румънски, макар и в дателен падеж (като в български), най-често се използват формите за единствено число, а тези за множествено число се смятат за ахраични; в албански словоредът на притежателните форми винаги е постпозитивен – при роднинските имена е препозитивен.

Българските невъзвратни посесивни облици са разгледани в сравнение с новите ирански езици. Единственият съвременен ирански език, който има подобни форми – според Хаджиева, – е осетинският. Той използва отделна парадигма с притежателни клитики, които обаче за разлика от български, се осъществяват като проклитики: на българското съчетание *Черната ми котка* би отговаряло *Ми черната котка*. Докторантката посочва още множество прилики и, разбира се, разлики между тези два езика, които далечно принадлежат към едно езиково семейство. Извършената от нея съпоставка е любопитна както с приведения материал, така и с извършения анализ. Изводът, че законът на Вакернагел търпи корекции не само по отношение на българския, но и по отношение на осетинския има важно теоретично значение, което надхвърля изискванията към една дисертация.

На изключително внимателен и проникателен анализ е подложена норвежката ситуация с рефлексивен посесив, сравнена с българската, за да се докаже уникалността на българската посесивна клитика „си”. Като отбелязва сходствата между българските посесивни енклитики (включително и *си* като техен представител) и норвежките притежателни местоимения в постпозитивна употреба, а именно – задължително членуване на съществителните имена, постпозитивно разполагане след определяемото, невъзможност за вмъкване на друг елемент между определяемото и членуваното съществително име, Хаджиева изтъква и разликата: „Изискването за съгласуваност между рефлексивния посесив и съществителното име в норвежки обаче определя същественото различие

между неговия слаб (задпоставен) вариант и неизменяемия български рефлексивен посесивен маркер”.

Докторантката в стремежа си да намери, макар и малка прилика с български, извършва съпоставка между нашия и мангуерския език, изследван от американския монголист К. Слейтър. Т.нар. мангуерски език или диалект, говорен на територията на Северозападен Китай от около 35 000 души, е от аглутинативен тип с „енклитични следлози” – според Слейтър. Тези „следлози” обаче едва ли биха могли да бъдат отъждествени с енклитики, тъй като носят ударение. Следователно по-правдоподобно е обяснението, че става дума за посесивен суфикс, който при това има факултативни прояви.

Умениято на Хаджиева да обобщава проличава много добре и в частта **Заклучение**. В него сбито, ясно и точно тя сочи: а) отликите на българския език от другите славянски езици – чрез посесивните дативни енклитики, липсващи в тях; б) причисляването на българския език към т.нар. „имам–езици”; в) възможности за нулево означаване и на посесора и на посесума; г) възможности за разграничаване на неотчуждаемата собственост на всички равнища – спрямо притежател – говорещо лице, притежател – събеседник и притежател – отсъстващ. И последният извод е свързан с уникалната типологична черта на посесивността в български, дължаща се на съществуването на възвратна посесивна енклитика, която обединява значенията „посесивност” и „рефлексивност”. До този момент в нито един световен език не е регистрирано наличието на подобен феномен.

Към перфектно подредената работа бих желал да направя следните няколко препоръки с оглед и на нейното по-бързо отпечатване:

1. Частта „Теоретична значимост на получените резултати” (С. 10–11) е нужно да претърпи известна преработка. Не може в началото на изследването да се говори предпоставено за получени резултати. Това може да бъде извършено в края на работата. Новите аспекти в проучването на посесивността в българския език, обособени в четири точки, са **предпоставка** за резултати, а не предварително заявени резултати.

2. С оглед правилното определение на повятието „български език” от авторката, а именно, че то се употребява като синоним на „български национален език”, обхващащ диалекти и писмено-регионални форми, всъщност диалектният и регионалният материал е сведен до минимум. Очевидно той трябва да бъде увеличен, защото в него могат да се открият много податки, които още повече биха онагледили добре доказаните от Хаджиева тези.

3. **Личният принос** на докторантката, който е много съществен, трябва да бъде подчертан по-осезателно. Става дума за коригирането на закона на Вакернагел; за уникалността на българския език по отношение на ролята на възвратната посесивна енклитика и за изразяването на възвратната посесивност в български, което влиза в известно противоречие

с шаблона за „славянския характер на народите, говорещи славянски езици, според който за тези народи собствеността не е сред приоритетните ценности”.

4. Хаджиева би трябвало да се откаже от някои по-категорични канстатации за наличието или отсъствието на известни конструкции в български език от типа на „в българския език не би било възможно съществуването на изрази от типа *Внучето му му донесе очилата*. Ако тези фрази не са от най-перфектните в книжовния език, те са характерни за разговорната му форма.

5. Да бъде огледан параграф 2.1.2. „Българските невъзвратни посесивни клитики и техните съответствия в новите ирански езици”. Точка А, отнасяща се до угрофинските езици, и точка Б, отнасяща се до семитските езици, нямат място в него и трябва да бъдат преместени в друг параграф.

6. В приложената библиография „Използвана литература” да бъде включена работата на полската българоведка Ханна Ожеховска „*Procesy bałkanizacji i sławizacji bułgarskiego języka literackiego XVII–XIX w. w świetle użycia klitycznych form zaimków*”, Warszawa, 1976, 100 s. (Процеси на балканизация и славянизация на българския литературен език през XVII–XIX век в светлината на използването на местоименните клитики), която авторката познава.

7. В **заключение** искам да обобщя:

Представената дисертация на ас. Красимира Хаджиева „Посесивността в българския език – типологичен аспект” е изпълнена на най-високо теоретично равнище. Налице са извършени паралели между най-различни езици от различни езикови групи и семейства (първата част). В същото време е разкрита спецификата и оригиналността на тази универсална понятийна категория чрез разнообразните граматични средства в българския език (втората част).

Към завидната езикова ерудиция трябва да бъде отбелязан и изграденият перфектен език и стил на авторката, които са несъмнен залог за бъдещи успехи. Работата трябва да бъде отпечатана в най-скоро време, тъй като далеч надхвърля изискванията за обикновена докторска дисертация.

Като давам най-висока оценка за представения труд, с пълна убеденост давам и своя положителен вот за присъждане на Красимира Хаджиева научната степен „Доктор”.

10. 06. 2014 г.
Благоевград

Рецензент:
/проф. д-р Иван Кочев/